

שרירותיות, אמונה

ודיני נזיקין

אליהו רוזנפלד

הקדמה

בתחושה שלי, יש משהו בלימוד עיון ארוך ומייגע שמאפשר לדברים להבשיל. העיסוק הארוך והמייגע באותם נושאים פעם אחר פעם, מאפשר לאותן תובנות המתחילות בגדר וורט בלבד לחדור למקומות עמוקים יותר. העיסוק הכל כך סזיפי, ולעיתים לא מתגמל, שעוסק בחישוף ויצירה, לבסוף מאפשר לאותם שאלות ותובנות לשכון בתוכך ולהפציע במקומות שונים בחיך.

כבר בתחילת הלימוד בזמן חורף עלתה שאלת השרירותיות, הקשורה בדיני הנזיקין כשאלה מרכזית. העיון בפסוקים במשניות ואף בגמרות העלה שאלה זו בווריאציות שונות פעם אחר פעם. אך ככל שהתקדם הזמן, לא רק שהשאלה הלכה והתעדנה, אלא שהיא מצאה לה שביטה אף מקומות ובתחומים אחרים לגמרי. אותה שאלה שהתחילה מדיניו של השור, עברה לדיני אדם המזיק ולבסוף מצאה מקומה אף בשאלות הקשורות לאמונה ויחסים עם הזולת. במאמר זה אנסה להתעסק עם שרירותיות זו, דרך התחנות בהם עברתי בלימודי, עד לעמדה הנפשית ממנה אני כותב את המאמר עתה.

דיני שור מועד – פתיחת זמן חורף

כשמתבוננים בפרשה בשמות פרק כא ניתן לראות שדינו של שור הנוגח מחולק לשני חלקים שונים. האחד עוסק בדיניו של שור הנוגח שור, ואילו השני בשור הנוגח אדם. כך כתוב לגבי שור הנוגח אדם:

כח. וְכִי יִגַּח שׁוֹר אֶת אִישׁ אוֹ אֶת אִשָּׁה, וְמָת – סָקוּל יִסְקַל הַשׁוֹר, וְלֹא יֵאָכַל אֶת בְּשָׂרוֹ, וּבָעַל הַשׁוֹר נָקִי: כֵּט. וְאִם שׁוֹר נִגַּח הוּא מִתְמַל שְׁלֶשֶׁם, וְהוֹעֵד בְּבַעְלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ, וְהַמִּית אִישׁ אוֹ אִשָּׁה – הַשׁוֹר יִסְקַל, וְגַם בְּעַלְיוֹ, יוֹמָת:

לעומת זאת בשור הנוגח שור נאמר:

לו. או נוֹדַע פִּי שׁוֹר נִגַּח הוּא מִתְמַל שְׁלֶשֶׁם, וְלֹא יִשְׁמְרֵנוּ בְּעַלְיוֹ – שְׁלֶם יִשְׁלַם שׁוֹר תַּחַת הַשׁוֹר, וְהַמִּית יִהְיֶה לוֹ:

ההבדל בין שני המקרים בדין בולט. בעוד שור מועד הנוגח שור צריך בעליו לשלם ממון בלבד, במקרה בו הרג השור אדם יחויב בעליו במיתה. במבט ראשון הלכה זו אינה מדליקה נורות אדומות כלל. ברור לכל שמידת החומרה של הרג אדם גדולה לאין ערוך מחומרה של הריגת שור. מכיוון שכך אך טבעי שהדין במקרה של שור שהרג אדם יהיה חמור יותר. ברם, במידה ואנו בוחנים הבדל זה מפרספקטיבה של אחריות, נראה שנתקשה לפרנס חלוקה זו. ננסה להדגים זאת על ידי דוגמא הקרובה יותר לעולמנו. נדמה שני מקרים: באחד נסע אדם לאחור ופגע באוטו שחנה מאחוריו, ואילו בשני, בדיוק באותה סיטואציה, נסע האדם לאחור ופגע והרג אדם. שני המקרים זהים לחלוטין, אלא שבאחד נהרג אדם ובשני היה נזק ממוני בלבד. אם נמשיך את דיני התורה אף למקרה זה נאמר שדינו של ההורג מיתה, ואילו המזיק יסתפק בתשלומים. אכן, אף בחוק הישראלי אנו מוצאים תופעה דומה. אדם הפוגע ברכב אחר מתחייב לשלם לו את היזקו, והעניין כולו נסגר דרך חברות הביטוח. אין התערבות של המשטרה או של החוק, ואין כל מימד פלילי במעשה. מאידך במקרה ובו נהרג אדם, הדין יהיה דין פלילי. המדינה עצמה תתבע את ההורג, והוא יעבור ממעמד של אזרח שעשה תאונה למעמד של פושע.

אם ננתח את המקרים נוכל לומר שהקריטריון המכריע על מנת לקבוע את עונשו של האדם הינו התוצאה ולא המעשה. כאן בעיני טמון הקושי הגדול. בניגוד למעשה אותו בחר וביצע האדם בעצמו, התוצאה הינה שרירותית לגמרי, חסרת כל קשר ישיר ומוכרח למעשיו. לא מעשיו של האדם קובעים כי הוא רוצח,

אלא המזל בלבד. במובן זה נוכל לומר שאנו שופטים אדם אחד כרוצח ואת השני כמזיק רק מכיוון שלזה היה מזל טוב ואילו לזה, מזל ביש. ההסתמכות על המזל על מנת לקבוע את עונשו של אותו אדם היא בעיני השרירותיות במיטבה. באקט זה המערכת המשפטית מוותרת על הסיביות, ומשתמשת בתוצאה השרירותית על מנת לחרוץ גורלות.

כפי שאמרנו, התורה בחרה לראות את אחריותו של האדם כמשתנה על פי תוצאותיו של המעשה. בשני המקרים האדם כשל בשמירה על שורו באותה מידה, אך מכיוון שהתוצאה השתנתה ישתנה גם דינו. ברם, ניתן להציע הצעה שונה, שלא תיכשל בשפיטת האדם על פי מזלו בלבד. ניתן להציע שהאדם יישפט על פי חומרת המעשה בלבד. אם נחליט שמכיוון שנסיעה לאחור בלי להביט הינה עבירה חמורה ופלילית, מכיוון שהיא יכולה לגרום למיתה, נתייחס אליה כך גם במידה ובוצע נזק בלבד. מאידך, אם נחליט שזו עבירה שאינה כל כך חמורה, לא ייתפס אדם כפושע אף אם נהרג אדם כתוצאה ממעשיו. נראה שעמדה זו – השופטת את האדם על פי חומרת מעשיו בלבד, תוך התעלמות מתוצאותיהם שהינן שרירותיות לגמרי – מאפשרת משפט צודק והגיוני יותר. ברם, עדיין נשאלת השאלה מדוע בחרה התורה, וכן החוק הישראלי, בעמדה המתחשבת באלמנטים השרירותיים של המציאות על מנת לשפוט את האדם. יתרה מכך, אף אנו כאשר נתקלנו בפסוקים ובחוקים מעין אלה, לא הזדעקנו וצעקנו לכך שהם אינם משקפים צדק. לא זו בלבד, אלא שאנו אפילו מאמצים את נקודת המבט הזאת אף לחיינו הפרטיים, ולא פעם בוחנים סיטואציות דרך פרספקטיבה זו. אם כן נשאלת השאלה, מהי העמדה הנפשית שמאפשרת לנו לתפוס עמדה כזו כצדק?

נראה שהתשובה לשאלה זו טמונה בצורה האובייקטיבית שבה נבחנים הדברים. התפיסה האלטרנטיבית אותה הצגנו בחנה את המעשה ככלל, ללא התייחסות ממשית לסיטואציה עצמה. מעשיו של האדם כלל לא נבחנו בתוך ההקשר הפרטי והמיוחד בהם הם התרחשו, אלא על פי מודל קבוע, הגורס כי לכל מעשה יש חומרה מסוימת וכך יש להתייחס אליו. ברם, עמדה זו מפספסת את ההתרחשות הממשית. אירוע בו נהרג אדם אינו דומה כלל וכלל לאירוע בו התבצע נזק בלבד. אומנם מפרספקטיבת האחריות של האדם המקרים דומים, אך

נדמה כי יש סיטואציות שצריך לדון 'על שם סופם'. המוות שאיתו מסתיימת הסיטואציה צובע את הסיטואציה כולה בצבע אחר. אומנם המוות עצמו הינו שרירותי לגמרי, אך מרגע שכך קרה השתנו פני הסיטואציה כולה, ויחד איתה גם אחריותו של האדם כלפיה. מעניין לראות בהקשר זה את דבריו של הרב שג"ר לגבי עיצובה ומשמעותה של ההיסטוריה:

לפי הרמב"ם, כשם שבעולם הצורה היא עיקר והחומר הוא אמצעי בלבד, כך ההיסטוריה היא רק אמצעי לתבונות האלוקית המתגלה בה. אך קביעה זו איננה פטורה מהדיאלקטיקה הרמב"מית האופיינית. אל מול ההשקפה כי החומר כשלעצמו אינו חשוב (חוסר החשיבות הוא המעניק לו את גמישותו, שהיא תנאי להפיכתו למדיום, לצורה), סבור הרמב"ם, הן בתפיסתו הכללית את יחסי החומר והצורה הן ביחס להיסטוריה, כי ערך החומר הוא במתן מבע לצורה, אך משמעות הצורה היא האופן הפרטני שבו מתגלית צורה זו ומעצבת את החומר. יש חשיבות עליונה להיסטוריה בגילוי הקונקרטי. רק מתוך גילוי זה ניתן לאתר את הערך של המשמעות... בלשון מופשטת יותר נאמר כך גם ביחס להיסטוריה. אפריורית פתוחה ההיסטוריה לעיצובים שונים, אך משנקבעה בחומר מסוים הרי היא כזאת ולא אחרת.¹

בקטע זה, מנתח הרב שג"ר את דרכי העיצוב של ההיסטוריה ומשמעותם. ברם, נראה שנוכל להמיר את המילה 'היסטוריה' במילה 'סיטואציה', ואילו את ה'תבונות האלוקית' ב'תבונות האנושית'. מראש, מסביר הרב שג"ר, הסיטואציה, הגילוי הקונקרטי, הינם אמצעי בלבד לגילוי תבונתו ומשמעותו של המעשה האנושי. ברם, מרגע שהתרחשה אותה הסיטואציה, היא חוזרת ומעצבת את התבונות עצמה. מרגע שמעשה האדם התגלה דרך סיטואציה זו, הרי משמעותו היא כזו ולא אחרת. במקרה שלנו נאמר, מרגע שנהרג אדם אין מדובר

¹ היסטוריה ומשיחיות לפי הרמב"ם, מתוך נהלך ברגש, עמוד 91-92.

יותר על דיני ממונות ונזק, אלא על דיני נפשות. האדם אינו מזיק בעלמא אלא פושע של ממש.

אמונות פנימיות והזולת – סוף זמן חורף

בסוף זמן חורף במהלך חברותא נתקלתי בפסקה הבאה פרי עטו של הרב קוק:

על הידיעות העליונות אין מקום לשאול מהיכן יודעים אותן. כשמוצאים בקרב הנשמה רוח עליון, ואוצר ידיעות מסודרות, מתאימות זו לזו, זהו היותר עליון שבבירורים. כל הידיעה הבאה מתוך מחקר, אינה כי אם אמצעי איך להגיע לידיעה עליונה זו, שהנשמה מפכה מקרב עומק עמקים שלה. האמצעי היותר מוכשר לבוא למידה עליונה זו, הוא דביקות בד' בכל כח, והגיון רזי תורה.²

בפסקה זו קובע הרב קוק שידיעות עליונות, אין לשאול על מוצאם. ישנם מקומות בתוך האדם שביורור האמת שבהם הוא העובדה שהם מתיישבות על לב האדם. בניגוד למקומות אחרים, בהם הבירור המחשבתי הינו לוגי, כאן עצם הבירור הוא בכך שאין בירור כלל. ישנם מקומות שהודאות שבהם, העובדה שהם משתלבות טוב כל כך במארג החיים, שהם מסודרות ומיושבות, זהו בירורם. למקומות אלה, קובע הרב, לא רק שביורור לא יועיל אלא שהוא אך יזיק. מכיוון שכך, כלל אין לשאול על מוצאם והגיונם של מחשבות אלה. הם נכונות פשוט כי הם נכונות.

אומנם, הרב קוק אינו מתאר מהם אותן ידיעות עליונות, אך נראה שהמקום הנפשי אותו הוא מתאר הינו מקום מוכר. לכל אחד יש רגשות, אמונות והחלטות אשר הוא קיבל ללא כל הרהורים. מקומות אשר שיוכם אינו לוגי, והוא אינו מהרהר אחריהם. בדומה לרב קוק, נראה שאף אנו נותנים לתחושות אלה לגיטימיות בחיינו ואיננו מהרהרים אחריהם. לעיתים אנו אף מבצעים החלטות על סמך רגשות ואמונות אלה, ללא כל הסבר או נימוק. ברם, בשונה מאותם רגשות

² שמונה קבצים ב, כו.

המשמשים אותנו כלפי עצמנו בלבד, החלטותינו משתקפות ומהדהדות החוצה. מגע זה, של אמונה פנימית יחד עם סביבה חיצונית, מציף מחדש את שאלת השרירותיות.

כאשר אנו חווים את אותם אמונות פנימיות, אנו חווים אותם כהגיוניות למדי. לא מפני שהם הגיוניות לוגית, אלא כי הם מכיוון שהם נכונות. ברם, במגע עם העולם שמחוצה לנו, אותם אמונות פנימיות הופכים ללא יותר מהחלטה שרירותית. בעולם שמחוצה לנו, אנו נדרשים לנפק הסברים ותשובות, וכאשר הם אינם בנמצא אנו נקלעים לבעיה חמורה. כך אותה תחושה פנימית, כל כך מנומקת ונכונה, הופכת במגע עם אדם אחר להחלטה חסרת כל פשר ומובן. במובן זה, את העולם הפנימי של האחר, זה שאינו יכול להיות מנומק, אנו לעולם נחוה כשרירותיות, כעולם חסר פשר ומובן. האחר לעולם לא יוכל לדובב את אותם תחושות, ובאם יצליח תפוגג פנימיותם. כך, העולם הפנימי ביותר שלנו הופך להיות חומה בצורה המרחיקה אותנו מהאנשים הקרובים ביותר אלינו. ההחלטות החשובות ביותר בחיינו הופכות להיות חסרות מובן כלפי האנשים להם הן נוגעות.

אדם החובל אדם – תחילת זמן קיץ

זמן קיץ נפתח בלימוד פרק החובל. עובדה זו החזיקה אותנו ללימוד הפסוקים בפרשת משפטים:

יח. וְכִי יִרְיֵב אֲנָשִׁים וְהָפָה אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ בְּאֶבֶן אוּ בְּאֶגְרֹף
וְלֹא יָמוּת וְנָפַל לְמִשְׁכָּב: יט. אִם יָקוּם וְהִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ עַל
מִשְׁעָנָתוֹ וְנָקָה הַמֶּכֶה רַק שִׁבְתוֹ יִתֵּן וְרָפָא וְרָפָא:

כ. וְכִי יִכֶּה אִישׁ אֶת עַבְדּוֹ אוּ אֶת אִמָּתוֹ בְּשִׁבְטוֹ וְיָמַת תַּחַת יָדוֹ
נָקָם יִנְקָם: כא. אִךְ אִם יוֹם אוּ יוֹמִים יַעֲמֵד לֹא יָקָם כִּי כִסְפוֹ
הוא:

כב. וְכִי יִנְצוּ אֲנָשִׁים וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה וַיֵּצְאוּ יְלֵדֶיהָ וְלֹא יִהְיֶה
אֶסוֹן עָנוּשׁ יַעֲנֵשׁ כְּאִשֶּׁר יִשִּׁית עָלָיו בְּעַל הָאִשָּׁה וְנָתַן בְּפִלְלִים:
כג. וְאִם אֶסוֹן יִהְיֶה וְנָתַתָּה נַפֶּשׁ תַּחַת נַפֶּשׁ: כד. עַיִן תַּחַת עַיִן

שֵׁן תַּחַת שֵׁן יָד תַּחַת יָד רַגְלַת תַּחַת רַגְלַת: כה. כְּוִיָּה תַּחַת כְּוִיָּה
פְּצַע תַּחַת פְּצַע חֲבוּרָה תַּחַת חֲבוּרָה:

כשמתבוננים בפסוקים אלה ניתן לראות שדיניהם של החובלים מתחלקים לשתי אפשרויות. במידה והאדם רק נפצע כתוצאה ממעשה החבלה, יתחייב החובל בתשלומים בלבד. לעומת זאת, במידה ותוצאת החבלה הינה מותו של הנחבל, יהיה דינו של החובל מוות. כלומר, התורה קובעת שדינו של החובל תלוי לגמרי בנחבל. החובל אינו נענש ישירות על מעשיו, אלא תלוי לגמרי בגורלו של האדם בו הוא החליט לפגוע.

בקריאה מעט ספרותית של הפסוקים, ניתן לראות שהם גרושים בתיאורים. "אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו", "יום או יומים יעמוד" וכו'. התיאורים הללו מתארים את תהליך השיקום של הניזק. ברם, אם ננסה לדמיין אותם מנוקדת הראות של המזיק, הם הופכים להיות מלאי מתח. החובל יושב מחוץ לחדר בית החולים, ממתין שיחרץ דינו. אם יקום הניזק ויתהלך בחוץ, יוכל גם הוא לשוב ולהתהלך על פני האדמה; אך אם ימות, ימצא את עצמו גם הוא מובל למיתה. תיאור זה ממחיש שוב את השרירותיות אותה פגשנו לעיל. שוב, אין קשר בין מעשיו של האדם ובין העונש אותו הוא יקבל. אם נפליג מעט בדמיון, נוכל לומר שבמידה והנחבל קיבל רופא טוב ינצל החובל, אך אילו יקבל אותו הנחבל רופא מתלמד (ועייף) – יחרץ גורלו של אותו החובל למיתה.

אומנם, גם במקרה זה אפשר לענות את התשובה אותה נתנו בחלק הראשון של מאמר זה. תשובה שאינה מפוגגת את השרירותיות, אלא מאמצת אותה לחיקה, בקובעה שהשרירותיות הופכת להיות המובן של האירוע עצמו. ברם, במקרה זה הרגשתי שמרחק הזמן והלימוד המתודש מאפשרים לעדן את התשובה.

כשעוברים על הפסוקים בפרק זה, ניתן לראות שהם כולם שמים דגש לא על הפעולה עצמה (החבלה), אלא דווקא על מושא הפעולה. התורה קובעת דינים שונים פעם אחר פעם לאותה פעולה. דין אחד למכה אדם, אחר למכה אביו ואמו,

ושונה מאלה השניים למכה אשה הרה. נקודת מבט זו, המאמצת דווקא את האדם הנפגע כעיקר הפשיעה, מזמינה בעיני נקודת מבט חדשה.

כשאדם פוגע באדם אחר הוא בד"כ מרוכז בעצמו. האפשרות לפגוע ולחבול באדם אחר נובעת מהעובדה שאינני מסוגל לראות אותו, לצאת מחוץ לעצמי ולאינטרסים המקומיים שלי. אדם החובל בחברו מכניס את חברו לתוך עולמו, ורואה אותו רק משם. מכיוון שכך הוא מצליח למצוא הצדקה לחבול בו, שכן הוא אינו עומד בקריטריונים הפנימיים של עולמו. מבט זה של התורה, המכוון אל עבר הניזק דווקא, מאפשר מבט מורכב יותר של הסיטואציה. האדם שחבל בחברו חדר במובנים מסוימים אל תוך חיי חברו, וכך קשר את שני הגורלות. הבחירה לפגוע באדם מסוים קושרת אותך אליו. במובן מסוים, נקודת מבט זו מהפכת את ההסתכלות. האדם שבתחילה מחק את עולמו של חברו על מנת לחבול בו, קושר את שני העולמות בקשר שאינו ניתן להתרה.

עמדה זו, מאפשרת לראות את שאלת השרירותיות באור חדש. במקרים אלו הדין אינו שרירותי כלל. לעיל בחנו את הדין רק דרך עיניו של החובל, וככזה הוא נראה לנו שרירותי. ברם, ההבנה שברגע שאתה חובל בחברך אתה קושר את גורלך בגורלו, מאפשרת לפוגג את השרירותיות. ההחלטה לחבול יצרה גורמי השפעה חדשים בתוך חיי החובל. מעתה הוא אינו אדון לעצמו, הוא קשר אדם נוסף אל תוך חייו. אדם זה הופך להיות חלק מחייו של החובל, נפשו קשורה בנפשו. מכיוון שכך, אין גורלו של הנחבל שרירותי כלפי החובל, אלא מהותי לו. במידה והנחבל מת, ימות החובל, ובמידה וסימא את עינו, לא יוכל גם הוא לשוב ולראות.

עמדה זו מאפשרת לנו לחזור לשאלה אותה הצבנו ביחס לאמונות פנימיות ולזולת. ההבנה שאנו קושרים את גורלנו בגורלו של אדם אחר, היא המאפשרת לפוגג את אותה שרירותיות שקיימת בעצם העובדה שאנו שני אנשים שונים. במובן זה נוכל לדבר על נתינת אמון באמונה. ברגע שאנו קושרים את גורלנו בגורל של חברנו, אנו נדרשים לתת אמון באמונותיו. אין זה אומר שנוכל לתת פשר לוגי לאמונות ולהחלטות אותם עושה הזולת, אך נוכל לתת בהם אמון. האמון הזה, שפוגש את האדם שממול, הוא המאפשר שלא לחוות אותו כשרירותי

אלא כמאמין. אמונותיו הופכות להיות חלק מגורלנו, ובמובן זה הם אינם שונות במאום מהאמונות הפנימיות שלנו. כפי שהאמונה שלי אינה מוסברת, כך אמונתו. כפי שהחלטותיי אינם שרירותיות כלל, כך גם החלטותיו. האפשרות לראות את האחר כאני, היא המאפשרת להפוך את השרירותיות לאמונה.